

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ НАСТУП РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

План лекції

1. Анексія Північного Причорномор'я і Криму.
2. Колонізація Південної України.
3. Приєднання Правобережної України до Росії.

1. Анексія Північного Причорномор'я і Криму

За умовами Кючук-Кайнарджійського миру 1774 р. Туреччина і Росія визнавали державну незалежність Кримського ханства. До Росії відійшли землі між Дніпром і Південним Бугом. Відрив Кримського ханства від Туреччини не влаштовував впливову кримську знать. У 1775 р. вона звела на ханський престол Давлет-Гірея, котрий у своїй політиці дотримувався протурецької орієнтації. Він повів боротьбу за повернення до складу ханства раніше втрачених фортець. В Криму склалася і проросійська партія. З внутрішніх чвар поспішила скористатися Росія.

У 1766 р. російський уряд вирядив на Кримський півострів війська, які у 1776 р. оволоділи Перекопом, а в лютому 1777 р. увійшли до Криму й фактично усунули Давлет-Гірея від влади. Під загрозою багнетів диван обрав ханом прибічника Росії Шагін-Гірея. Однак виступи проти нового режиму не припинялися, і в боротьбі з ними новий хан спирався на російські військові контингенти.

За таких обставин почалася етнічна чистка Криму. В 1778 р. російський уряд переселив на пустинне Північне Приазов'я 32 тис. кримських греків, вірмен та ін. – найкращих ремісників і торговців, що відразу дестабілізувало внутрішню ситуацію в Криму.

Після виведення російських військ з Криму патріотично настроєна татарська знать організувала змову і скинула з престолу Шагін-Гірея. Щоб вибити ґрунт з-під ніг опозиції, Катерина II в 1783 р. видала указ про приєднання Криму до Росії. Указ суперечив Кючук-Кайнарджійському миру.

Безпосереднім наслідком утвердження Росії в Північному Причорномор'ї і Криму стало різке зменшення кількості місцевого населення. Протягом 70-х – початку 80-х рр. XVIII ст. чисельність мешканців у межах колишнього ханства скоротилася приблизно вдвічі. Не сприйнявши змін, частина татар переселилася до Туреччини. 120-тисячна ногайська орда майже в повному складі відійшла на р. Кубань.

Останнього кримсько-татарського хана Шагін-Гірея змусили зректися престолу. Татарська адміністрація замінялась російською.

В еміграції кримсько-татарська знать підштовхувала турецький уряд до відвоювання Криму. У 1787 р. Туреччина оголосила війну Росії – і прогала її. У перемоги російської армії свій внесок зробили і українські козаки, які вступили добровольцями в так зване Чорноморське козацьке військо чисельністю 12 тис. чол.

За Ясським мирним договором до Росії відійшли землі між Південним Бугом і Дністром включно з Очаковом.

Колонізація Південної України

Після відвоювання Чорноморського узбережжя і ліквідації Запорізької Січі царський уряд став роздавати землі поміщикам, урядовцям, офіцерам, високопоставленим сановникам, зобов'язавши їх заселити і ввести в господарський обіг. Свої володіння поміщики заселяли головним чином втікачами з різних місць. Велику роль в освоєнні краю відігравала народна колонізація – переселення селян, козаків, міщан. Основний потік переселенців ішов з Правобережної України. Поселялися і вихідці з Лівобережної України та Росії. Водночас тут земельні наділи отримували іноземні колоністи – болгари, греки, серби, молдавани, німці.

Південна Україна швидко заселялася. Були закладені міста, які швидко розвивалися – Олександрівськ (1770), Катеринослав (1776), Херсон (1778), Маріуполь (1779), Миколаїв (1789), Одеса (1795), Севастополь (1783), Сімферополь (1784).

Захоплення Правобережної України

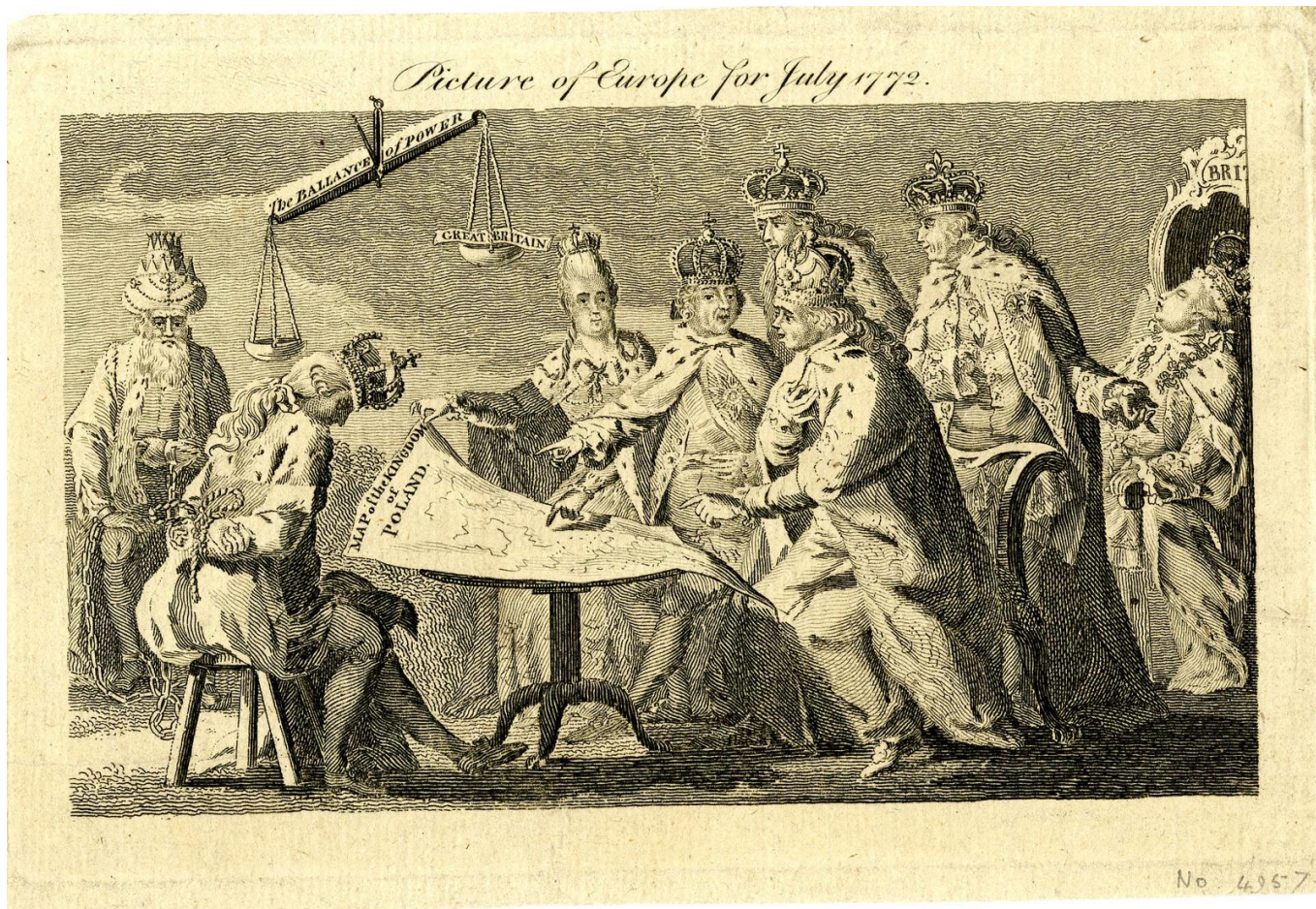
Скориставшись із послаблення Речі Посполитої, правлячі кола Пруссії і Австрії приступили до поділу Польщі і її володінь. До них приєдналася і Росія.

У 1772 р. був здійснений перший поділ Польщі: до Росії відійшла східна частина Білорусі; Австрія захопила Галичину. У 1774 р., після поразки Туреччини у війні з Росією, Австрія окупувала також Буковину.

У 1793 р. Пруссія і Росія провели другий поділ Польщі: до Росії відійшли Східна Білорусь і правобережні українські землі – Київщина, Східна Волинь, Поділля, Брацлавщина.

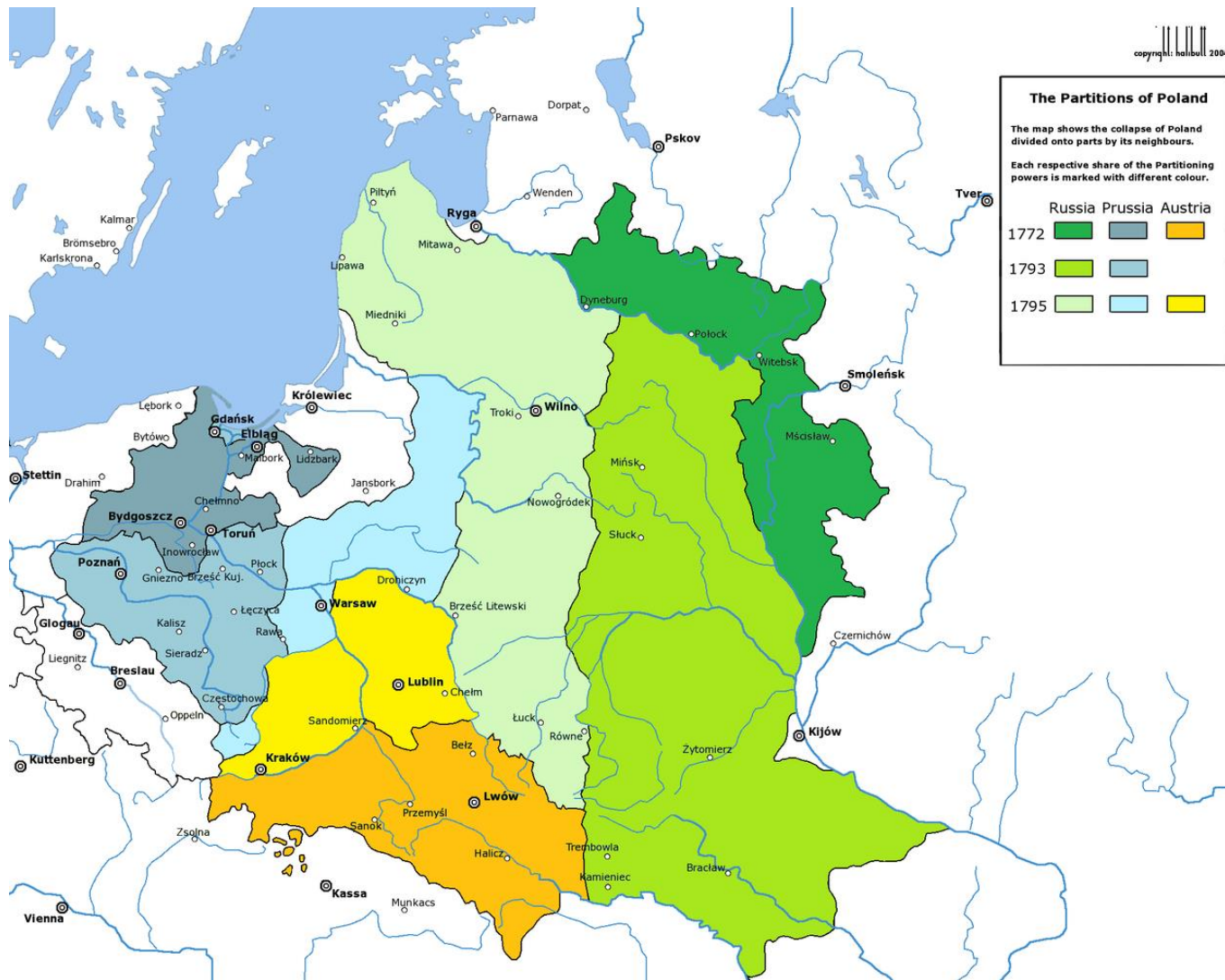
У 1795 р. Пруссія, Росія і Австрія провели третій поділ Польщі. Власне польські землі захопили Пруссія і Австрія.

Австрійська імператриця з династії Габсбургів Марія Терезія не хотіла вживати термін «поділ», бо він натякав на незаконний характер зміни кордонів. Вона шукала історичних виправдань для захоплення Галичини. Вона знайшла виправдання в тому історичному факті, що колись, у XIII столітті, угорські королі взяли участь у поділі Галицько-Волинського князівства. Тому придбана у 1772 році територія стала називатися **Королівством Галіції та Лодомерії**.

Англійська карикатура 1772 року зображує царицю Катерину II (1729–1796), імператора Леопольда II (1747–1792) і короля Пруссії Фрідріха II (1712–1786), які стоять над картою Польщі, розкладеною на столі. Відразу за ними йдуть французький король Людовик XV (1710–1774) та іспанський король Карл III (1716–1788). Позаду спить англійський король

Георг III (1738–1820). Навпроти столу сидить польський король Станіслав II (1732–1798) зі зв'язаними руками та зламаною короною. Позаду нього в кайданах стоїть султан Селім III (1762–1808). На терезах над столом написано «Баланс сил». На світлій стороні терезів стоїть знак «Великобританія».

З переходом Правобережної України під владу Росії відбулися зміни в її адміністративно-територіальному устрої. У 1797 р. тут було утворено Київську, Подільську і Волинську **губернії**.

Губернії ділилися на **повіти** (уїзди). Як і скрізь у Росії, на чолі губернії стояв **губернатор**, вищою установою було губернське правління. У повітах адміністративно-поліцейські функції виконували капітан-ісправник та нижній земський суд, а в містах – городничий.

Унаслідок поділів частка етнічних українців у Російській імперії зросла з 13 до 22 %, у той час як частка етнічних росіян знизилася з 70 до 50 %.

На кінець XVIII ст. під владою Австрійської імперії попали майже всі західноукраїнські землі – Східна Галичина і Північна Буковина, а також Закарпаття. Всі вони належали до різних адміністративних одиниць: Закарпаття було частиною Угорського королівства; Буковина становила окрему адміністративну одиницю з 1775 до 1789 р., коли вона була приєднана до Галичини, а після 1849 р. їй було надано статусу окремої провінції. Інші ж українські землі були об'єднані разом з польськими, які дісталися Австрії після

першого поділу Польщі, у так зване «Королівство Галичини і Лодомерії». Власне Галичина становила більшу, східну частину цього «королівства»; його західну частину становили етнічні польські землі – Малополюща, – які у середньовіччя не були одним цілим з Галицько-Волинським князівством.

Стару польську адміністративну систему в Галичині було реорганізовано. Її територію поділено на 18 округів (циркулів). Австрійський уряд скасував інститут польських місцевих сеймиків і патентом (указом) від 1775 р. створив у Львові Галицький становий сейм. Територія Галицького коронного краю поділялась на округи (циркули) і дистрикти,

В австрійській Галичині українці і поляки становили по 40%, євреї – близько 10% населення. У Східній Галичині Українці становили близько 65%, поляки - близько 20% і євреї – понад 10%.

З переходом Правобережної України під владу Росії відбулися зміни в її адміністративно-територіальному устрої. У 1797 р. тут було утворено Київську, Подільську і Волинську губернії.

Отже, кількість держав, до складу яких входили українські землі з кінця XVIII ст., зменшилася з чотирьох до двох. Політична стабільність, що спостерігалася аж до початку XX ст., сприяла внутрішній консолідації українських земель. Але ступінь цієї консолідації не доводиться перебільшувати. Різниця в історичному досвіді населення західноукраїнських земель та населення центральної і східної частини України, закладена у XIX ст., продовжує відігравати відчутну роль до наших днів. Регіоналізм був і залишається одним з головних факторів новітньої історії України.

Адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Російської імперії

У XIX ст тривала уніфікація адміністративної управлінської системи. У 1802 р. російський уряд ліквідував величезну Малоросійську губернію і натомість створив Чернігівську та Полтавську. Новоросійську губернію було поділено на Катеринославську, Таврійську і Миколаївську (з 1803 р. Херсонську). У 1828 р. вони, а також Бессарабія увійшли до складу Новоросійсько-Бессарабського генерал-губернаторства. У боротьбі з польським визвольним рухом царський уряд у 1832 р. утворив Київське генерал-губернаторство у складі Київської, Волинської і Подільської губерній. Через три роки Слобідсько-Українську губернію було реформовано в Харківську. Отже, в решті решт підросійська Україна була поділена на дев'ять губерній, які в незмінному вигляді проіснували до початку XX ст. Значна кількість українців компактно проживала поза межами цих губерній у сусідніх повітах Курської, Воронежської, Белгородської губерній та на Кубані.

Рекомендована література:

Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. Київ, 2016.

Росія–Україна: зради, союзи, війни / відп. ред. М.Литвин. Львів: «Астон», 2022.